

Bemærkninger til
Ringsted Herreds ældre Historie

Af *August F. Schmidt.*

Vort Lands Inndeling i Herreder stammer formodentlig fra Folkevandringstidens Slutning (o. 500 e. Kr. F.). Oprindelsen til Herredsinddelingen er uvis, men den har øjensynlig haft en militær Betydning. Første Led af Ordet Herred er Navneordet *Hær* i forældet Betydning „Skare“. Andet Led er vistnok beslægtet med *ride*, altså: Skare, der rider; overført om det Område, hvorfra man red til samme (Ting-) Sted.

Et stort Antal af Danmarks Herreder havde Forbindelse med Havet, vel på Grund af Søledingen. Det har dog ikke været muligt at få alle Indlandsherrederne til at nå ud til det åbne Vand, dette gælder således bl. a. for det store *Ringsted Herred*, der udgør et betydeligt Område af Midtsjælland. Herredets Areal bestod i 1951 af 40,668 ha (heri medregnet Ringsted). Deraf var 30,284 ha Landbrugsareal, 5505 ha Skove og Plantager, 466 ha Tørvemoser og 802 ha Vandarealer.

Fra Oldtiden er der fra Herredet bevaret forholdsvis få Minder. Fra den yngre Stenalder kendes der dog adskillige Dysser, især Langdysser og enkelte Jættestuer, ligesom der også foreligger en Del Oldsagsfund. Kun på to—tre Punkter

vidner Stenalderbebyggelsen her om større samlede Besættelser. Vigtigst synes Egnen mellem Mulstrup, Sneslev og Farendløse at have været. Den tæller, enkelte Udløbere medregnede, 30 Storstensgrave, de fleste ligger på Bakkehæld ned mod Lilleå, og der har fra denne Bygd været Forbindelse over Susåen ved Almstofte—Hjelmsøllille. Mindre af Udstrækning, men meget karakteristisk ved sin Beliggenhed er Bosættelsen i Allindemagle Sogn. Den ligger på det jævne Fald mod Gyrstinge og Gørlev Moser (tidligere Sø) og har sin naturlige Forklaring i den Vejforbindelse, som over Passet ved Tidselbro har sat Ringsted og Alsted Herreder i indbyrdes Forbindelse. — En tredie Bosættelse kan påvisesovre i Øst, hvor Fakse, Bjæverskov og Ringsted Herreder mødes. Den rummer tilsammen 15 Storstensgrave. Om Ringsted Herreds Vejnet i Stenalderen kan der kun meddeles yderst lidt. Et enkelt Vadested, ved Vigersdals Å, synes imidlertid givet. — Med Bronzealderen skifter Billedet i visse Henseender Karakter. Lilleå-Bygden rømmes omtrent helt. Kun et Par Smågrupper af Høje bliver tilbage. Men mellem Bregentved og Hovmose, i det bakkede og sørige Terræn, har Folk samlet sig. Ligeså på Ringsted Købstadsjord og Syd for Byen, nær Åløbet, træffes anselige Vidnesbyrd om Bronzealderbebyggelse, to Grupper Høje i et Antal af 31. Fire Småbygder fra Bronzealderen er, hvad der kan påvises fra Ringsted Herred. Tilsyneladende indbyrdes isolerede har de ligget i Landskabet. Søerne og de store Åløb, særligt Vadestederne, har fastholdt Befolkningen, men mellem Småbygderne har store Strækninger ligget næsten øde hen, oplyser *Vilhelm la Cour* i sin Disputats: „Sjællands ældste Bygder“ (1927),

117—124, hvor der findes en lærerig og praktisk Redegørelse for Ringsted Herreds ældste Bebyggelser.

I Middelalderen får Ringsted Herred en fremskudt Plads. Sjællandsfarernes Tingsted fik sin Beliggenhed i *Ringsted*, oprindelig en Bondeby. Første Led i Ringsted er Ejefald af det olddanske Mandsnavn Ring, oldnordisk Hringr, eller snarere Navneordet Ring; Ordet kunde måske her sigte til det ældgamle Tingsted. Man kan hermed jævnføre Ringsta(d) i Östergötland, der har Navn efter cirkelrunde Stensætninger fra Oldtiden.

Andet Led i Ringsted er *-sted*, gammeldansk stath, afledt af Roden i Udsagnsordet *stå*, har i gamle Stednavne nok Betydningen „Opholdssted“, „Bosted“. Visse Forhold kan tyde på, at sted-Byerne (fra o. 3—4. Årh. e. Kr. F.) er anlagt på ældre Byers Udmarker, hvor der var rigelig med Plads, men hvor Jordens Kvalitet var ringere.

Når Ringsted tidligt blev Sjællands anseligste By (senere måtte den i Betydning vige Pladsen for sin Medbejler Roskilde), er Årsagen hertil dens ualmindelig centrale Beliggenhed på vor Hovedø. Alle Veje har i gammel Tid ført over Ringsted, der ligger 60 km fra København, 30 km fra Roskilde og 15 km fra Sorø. Seks store Veje fører til Ringsted, medens der f. Eks. til Århus kun fører fem gamle Hovedruter, ligeså til Sorø. Af Betydning for Ringsted har det også været, at den lå ved den Hovedvej, der førte over Sjælland fra Øst mod Vest, til det smalleste Sted over Store Bælt, fra Korsør og Halskov Odde via Sprogø til Knudshoved og Nyborg. Be-

liggenheden i Landskabet er med til at forklare meget i en Landsbys eller en Købstads Udvikling og Betydning. Manden Hringr, der fik sit Bosted mellem Høm i Syd og Benløse i Nord, mellem Sigersted i Vest og Vigersted i Øst, har for alle Tider fået sit Navn bevaret i den Stad, som han blev Opnævner til. I Ringsted samledes de sjællandske Bønder til fælles Gudsdyrkelse og til Afgørelse af vigtige Retsspørgsmål.

Ringsted er dog ikke den ældste Landsby i Egnen. Ældre end Byer, der ender på -sted, er Bebyggelser med Endelserne -ing og -løse, medens Byer på -um antages at være af samme Alder som Byer på -sted. Lidt yngre, 4.—5. Årh. e. Kr. F., er Byer, hvis Navne ender på -lev.

De to ældste Landsbyer i Ringsted Herred er således, ifølge Stednavneforskningens Resultater, *Benløse* og *Farendløse*. Benløse, der ligger tæt Nord for Ringsted, blev o. År 1200 skrevet Bylløse, men ca. 1370 har vi Formen Benløse. Det er ikke ganske klart, hvad Forleddet i dette Stednavn betyder, ligesom det også må siges, at det stadig er usikkert, hvorledes Endelsen -løse skal tolkes. Professor *Kristian Hald* nævner i sit Værk: „Vore Stednavne“ (1950), at -løse kan betyde „Ager“ eller „Indhegning“ eller for den Sags Skyld også „Græsgang“. Ordet Løse menes at være beslægtet med Udsagnsordet lude „hælde“, og det betyder altså oprindelig „Hældning“, „Skråning“. Det er derfra gået over til at betyde *Græsgang*, hvilket kommer af, at Græsgangene ofte lå på skånende Terræn, hvad egentlig passer ganske godt for Benløses Vedkommende, idet Jorderne mellem Benløse og Kærup (i Syd) er 48 m over Havet, medens de Nord for Sognebyen, ned efter Haraldsted Sø til, kun er 47 m over Havets Overflade. Landskabet er altså her svagt skrånende

mod Nord. Det er let forståeligt, at der på det svagt skrånende, ret højtliggende Terræn nær Sø og Å i tidlig Tid er blevet anlagt en fast Bebyggelse, der gennem alle senere Århundreder har givet Brød til mange Munde. Indtil nyere Tid har Benløse været den eneste Bebyggelse i det ret store Sogn (1180 ha), hvor Byen har en praktisk Beliggenhed midt i Sognet. I Benløse blev i den romanske Stilperiodes Tid (1100—1250) bygget en Teglstenskirke. Bebyggelsesforholdene må i Egnen i den ældre Middelalder have været så afklarede, at det har været muligt at tildele Benløse et nogenlunde vel afrundet Stykke Landskab, der så blev til et Sogn, der fik sin egen Kirke. Det Vejknæk, der findes ved Benløse Kirke, er fremkommet på Grund af Kirkens Beliggenhed. I 1796 var der i Byen to Rækker Gårde og Huse foruden nogle Småbygninger ved Kirken. Benløse er anlagt på jævnt Jordsmon med øst-vestlig Orientering. Også denne By har oprindelig været en *Terrænby*, idet dens ældste Bebyggelsesplan har været afhængig af Overfladeforholdene. Op igennem Middelalderen udviklede de gamle Landsbyer sig gradvis, Gård blev lagt til Gård, Vang til Vang, således at en Rekonstruktion af de ældgamle Forhold lader sig udføre ved et tålmodigt Studium af de senere. I de fleste Tilfælde blev den oprindelige Gårdrække udvidet med en anden Gårdrække Nord for „Fortovet“, Bypladsen uden for den ældste Gårdrække. Tillod Overfladeforholdene det, kom Landsbyen så gennem lange Tider til at bestå af to Gårdrækker, den Byform, man kalder en „Langby“. En sådan udviklede Benløse sig til.

Den anden løse-By med Sognerang i Ringsted Herred er *Farendløse* (ca. 1370 skrevet Farendeløse), hvis Forled nok

betyder „Overfartssted“, en Forklaring, der i hvert Fald passer til Landskabsforholdene her. Farendløse Sogn (714 ha) er skovløst, og her har næppe nogensinde været Skov, hvad de forskellige Åløb i Egnen har hindret. Sognebyen Farendløse findes umiddelbart Nord for et Åløb, og Øst for denne By har Strømmen oppe fra Egnen mellem Nordrup og Giesegård sit Løb. Dette får Sydøst for Farendløse et Tilløb, der har sit Udspring henne i Øst, Nord for Ørslev. Et andet Løb støder til tæt herved, det kommer helt nede fra Egnen Øst for Hesselbjerg Nord for Haslev Orned. Denne Å iler op forbi Simmendrup og Kagstrup, to unge Småbebyggelser, Udflytterbyer fra den ældre Middelalder. Sydvest for Farendløse forener Åstrømmene sig, og Farten går nu sydvestpå ned forbi Sneslev, hvor Åen får Tilløb både fra Nord og Syd. Snart efter forenes dens Vand med Susåens, der kommer nede fra Sydøst.

Da Engene, Græsgangene, dannede Basis for mange Landsbyers Kvægbrug, er det let forståeligt, at man i Oldtiden og den ældre Middelalder anlagde Bebyggelser, hvor der var nem Adgang til Vand og Græs. Sådanne Steder var der ikke altid megen Skov at rydde, hvorfor det var nemt for Oldtidsfolket med deres primitive Redskaber at bearbejde Jorden her og tage fat på en Opdyrkning, der efterhånden kunde blive så vidtløftig, at flere Familier kunde eksistere på Lokalteten. Der skal tre Gårde til at udgøre en Landsby (er en gammel Regel), og man tør da gå ud fra, at Farendløse meget snart har kunnet opfylde dette Krav. Den gamle Eng-By i et Landskab rigt på Vandstrømme blev snart et Knudepunkt for den nærmere Omegn. Fem Veje fører til Byen,

hvor der fra de ældste Tider har været Vejforbindelse med en — efter gamle Dages Forhold — Storrute både langt mod Nord og fjernt mod Syd. Nordpå går den gamle Sognevej direkte gennem Nordrup og op til Kværkeby, der ligger ved Hovedfærdselsåen mellem Ringsted og Køge. Lidt Syd for Farendløse går en gammel Sognevej i Sydøst ned til Haslev. En anden Vej mod Sydvest, der førte ned forbi Tybjerg, kunde få den dristige Vandringsmand til at finde frem til Næstved, hvor man kunde se den Å i stort Format, som hjemme i Farendløse kun var en bitte Strøm. Det er ikke sikkert, at ret mange af en gammel Tids Beboere af Farendløse har vidst, at den store Suså havde en Par af sine Kilder Nord og Øst for den hjemlige Landsby. De gode Vej- og Sti-Forbindelser med Omverdenen har vel nok nu og da kunnet få Beboere af Farendløse til at synes, at her var Verdens Midtpunkt, herfra udgik det hele Fra denne By blev foretaget Landnam i Udmarken mod Vest. Her blev i den ældre Middelalder anlagt en Torpby: *Tvindelstrup* (1316 *Tvindelstorp*), der i sit Forled muligvis kan antages at have et Personnavn *Twinulw*. Farendløse ligger mellem de to yngre — lev — Byer: *Vetterslev* i Vest og *Ørslev* i Øst. Da Sognene i den ældre Middelalder oprettedes, blev *Tvindelstrup* lagt til Farendløse Sogn, der er det mindste i Egnen. Åer og Bækkeløb har dannet naturgivne Grænser for det meste af det lille Landområde, der blev lagt til Farendløse Sogn. De vistnok allerede i Middelalderen større Nabolandsbyer har kunnet forhindre, at Sognet blev større end det blev, men *Naturforholdene* har dog nok her øvet den største Indflydelse.

Tre km Syd for Ringsted ligger Sognebyen *Høm* (1202—41: *Høm*, 1368 *Høøm*, 1465 *Hiøm*). Som påvist af Kristian Hald i hans Disputats: „De danske Stednavne paa -um“ (1942), 72—73 er *Høm* et af de afslidte Navne; det har oprindeligt endt på -um (som Husum, Vejrum). Forleddet i „Hø[um] er et gammeldansk Tillægsord *ho*, der betyder „høj“. Endelsen -um betyder Hjem, Bosted. Um-Navnene er fra Folkevandringstiden, 3.—4. Årh. e. Kr. F.

Tolkningen af *Høm* som et „højtliggende Bosted“ passer godt nok med de stedlige Naturforhold, da Landsbyen *Høm* ligger på en Bakke. Byen har været den første større Landsby ved den vestlige af de to gamle Færdselsruter, der fører fra Ringsted og sydpå. Når man var kommet over Ringsted Å's østlige Tilløb, gik det opad, og nær ved en Højde over Havet på 45 m lagde man så i den senere Oldtid en By, der senere, på gammeldansk, fik Forme *Høm* (med langt *ø*). Her blev med Tiden et Centrum for Eggen, og endnu fører adskillige Veje til *Høm*, der blev Sogneby, men det blev dog kun et ret lille Landområde, hvis Befolkning skulde sogne (søge) til Kirken i *Høm* (fra den romanske Stilperiodes Tid). *Høm* Sogn er på 785 ha, og det er et af de små Sogne i Midtsjælland. Dets Grænser er hensigtsmæssigt givne, idet de er bestemte af Naturforholdene. Nordgrænsen udgøres af Ringsted Å, der ved Ditlevshøj drejer mod Vest og senere i en Bue når mod Syd (Vest om *Høm* Sogn) til Suså ved Vrangstrup. Sydgrænsen af Sognet er markeret ved det lille Vandløb, der springer ud ved Herregården Sørup (Vetterslev Sogn) og har sit Løb vestpå til Ringsted Å, som den forenes med tæt Nord for Vrangstrup. *Høm* Sogns Østgrænse kan følges ned gennem det åbne Land mellem *Høm* og Mulstrup.

Endnu er her lidt fugtigt Bund at se et Par Steder langs Sognegrænsen, der i gammel Tid har fulgt et vådt og uopdyrket Jordsmon. I vore Dage har man udtørret mange Områder, der førhen var vandlidende, således også på den Strækning, hvor Høm Sogns Østgrænse har sit Løb. Mod Syd kommer man dog op på højereliggende Land. Således er man Øst for Tågehøj 53 m oppe. Herude har været Overdrev, men ikke i stort Omfang, da der ikke er langt mellem Landsbyerne i den tæt bebyggede Egn med de små Sogne.

Tager vi op til *Haraldsted* (1231 Haraldstath, 1351 Koningsharaldstethe) ses det, at denne By er blevet anlagt — i den senere Oldtid — på en Banke ved Haraldsted Sø. Byen har domineret over de små Bebyggelser i den skovrige Egn, hvorfor den blev Kirkeby og fik sit Gudshus i den romanske Tid. Et forholdsvist stort Landområde skulde søge til Haraldsted Kirke, idet Haraldsted Sogn er på ikke mindre end 3255 ha.

Sognebyens Betydning for Egnen bragte det til, at en Mængde Veje førte ned til den udvalgte Bebyggelse, hvis store Kirke man har kunnet se på lang Afstand. Overfladeforholdene er Skyld i, at Haraldsted førhen (således i 1794) havde en meget uregelmæssig Byplan, så her får man et godt Bevis på, at vore Landsbyer er Terrænbyer. Det forhåndenværende Jordsmon betinger Princippet i deres Bebyggelsesplan. Malerisk har den gamle Bondeby her ved den smukke Haraldsted Sø taget sig ud, og også i vore Dage er det en Fryd for Øjet at færdes her, ikke mindst en Højsommerdag, når Hylden blomstrer, og Vejgrøftens vilde Flor viser sig i al Skønhed.

Fra Haraldsted er der ikke langt hen til den nærmest vestlige Sogneby *Allindemagle* (1396 Alendæmaglæ), der ligger centralt i det ret lille Sogn (1038 ha). Flere Veje fører til Kirkebyen, der 1797 havde en uregelmæssig Byplan med nord-sydlig Orientering, indrettet efter Overfladeforholdene og efter en gammel Vejrute, der som alle Fortidsveje har lempet sig frem gennem Terrænet. Ved Indkørslen til Byen fra Syd kom man (1797) først forbi et Par Gårde og Kirken, dernæst fulgte fire Gårde i Retningen op efter Bydammen ved det store Vejkryds, og østfor Vejen lå fire Ejendomme og Huse, heriblandt Skolen. Ved Vejkrydset og i østlig Retning fandtes fem Gårde og Ejendomme, og så var Markerne tomme for Menneskeboliger, helt til man kom til Haraldsted. Allindemagle Sogn er mod Syd afgrænset af Gyrstinge Sø og mod Nord af Haraldsted Å, der har sit Udspring oppe hinsides Herredsgården i Skovegnen Syd for Merløse Gård. Naturforhold har i det store og hele givet Sognet en praktisk Afgrænsning. Allindemagle Bys særegne Historie i Nutiden har Johs. T. Christensen skrevet udførligt om i *Historisk Aarbog for Sorø Amt 1953*, 80—112. I 1839 påbegyndtes Opførelsen af Allindemaglegård. Herved nedlagdes gradvis den gamle By, hvis Grundplan fra 1797 er omtalt foran. Af de gamle Gårde blev kun een, Nordgård, tilbage. Der var i 1950 i Sognet 396 Indbyggere, fordelt på 115 Husstande. Forleddet i Allindemagle er Trænavnet *Al* (El), forsynet med Afledningsendelsen *und*, som bruges ved Dannelse af Tillægsord, der betyder „som er forsynet med eller ligner det og det“. Navnene med denne Endelse er altså oprindelig Tillægsord, der er gået over til Navneord. I Nutiden er -und, ifølge Kristian Hald, ofte blevet til *-ind*, f. Eks. i Almind,

egentlig „Stedet, som er forsynet med eller hvor der vokser Alm“. Allindemagle er altså et Stednavn, hvis Forudsætning var den stedlige Træbevoksning.

Endelsen *-magle* betyder „stor“.

Nordoppe findes Parallelnavnet *Allindelille* i Haraldsted Sogn. Øst herfor har vi *Valsøllille* Sogn og sydøstlig i Haraldsted Sogn er Landsbyen *Valsømagle*. Syd i Herredet ligger *Hjelmsømagle* (Sneslev Sogn) og umiddelbart Syd for Herredsgrænsen træffer man *Hjelmsøllille*.

Udenfor Ringsted Herred findes ligeledes Eksempler på Navneparrene *magle* — lille, f. eks. *Stenmagle* — *Stenlille*, *Haldagermagle* — *Haldagerlille*, *Fjenneslevmagle* — *Fjenneslevlille* o. s. v.

Stednavnetypen ved denne særlige Navnegivning har været produktiv til ind i det 13. Århundrede, da den i de fleste Tilfælde ændredes til *Foranstilling*: Typen *Store Heddinge* (1357 *Maklæhedinge*, 1261 *Hedingi Maklæ*) o. s. fr. Det vil altså sige, at de ovenanførte Navne har fået deres Form før det 13. Århundrede.

I *Peter Skautrup's* Værk: „Det danske Sprogs Historie“ I (1944), findes der Side 143 et lærerigt Kort over Udbredelsen af Stednavnetypen *Allindemagle*—*Allindelille*. Typen har tydelig østdansk Karakter, og i denne *Efterstilling* af vedføjede Led kan vel søges en af Forudsætningerne for den bestemte Artikels (det bestemte Kendeords) Vedføjning til og Fastvoksen med Navneordet.

I Vest- og Sønderjydsk har man foransat Kendeord: æ Mand, æ Hus, medens man i de øst- og nordjydske Dialekter samt på Øerne har efterhængt Kendeord: Mand-en, Hus-et. Det må formodés, at *Efterstilling* ikke er forekommet i Jydsk,

eller også er denne Konstruktion der opgivet så tidligt, at ethvert Spor (bortset fra Persontilnavne) er forsvundet. Hvis vi fastholder den sædvanlige Anskuelse, at *Mand hin gamle* er Udgangspunktet for efterhængt Artikel *Mand-en (gamle)*, er det klart, at en Efterpåhængning til Navneordet af Tillægsordets foransatte Artikel ikke kunde finde Sted i Jydsk, hvor Konstruktionen *den gamle Mand* var (blevet) enerådende. Herved forklares ganske vist ikke den bestemte Artikels Opkomst, men herved vilde vi få en rimelig Forklaring på dens Plads. Den bliver foransat Artikel i Vest- og Sønderjydsk, fordi Efterstilling af vedføjte Led enten ikke er kendt her eller ikke har fornøden Hyppighedsstyrke. Stedordet, som her bliver Kendeord, er det påpegende *thæn* (den), der i sin trykssvage Anvendelse reduceres til *æ* (eller *a*).

Det er i Virkeligheden såre interessant, at et af vort Lands ejendommeligste Stednavnetyper, med adskillige Eksempler fra Ringsted Herred, har kunnet inddrages i det Materiale, der må anvendes for at klare Forståelsen af det i Dansk så ejendommelige sproglige Fænomen med foransat og efterhængt Kendeord. Derfor har Landsbynavne fra Ringsted Herred fundet Plads i Hovedværket om vort Sprogs Historie, et Forhold, som der kan være Grund nok til at henlede Opmærksomheden på netop på dette Sted.

Vandrer man i en gammel Bondeegn med dens Landsbyer, Veje, Sogneskel o. s. v., erfarer man tit og ofte, at det er sandt, hvad *Johannes V. Jensen* har sagt om vore Landsbyer, at *her er mere end der ses*. Et Bevis på Rigtigheden heraf er

søgt givet i de foranstående Oplysninger, hvor der er fremsat nogle Bemærkninger vedrørende Sogne, Skel m. v. fra Ringsted Herred. Et øvet Øje vil altid se en hel Del, som ellers i Almindelighed ikke bliver iagttaget. For vordende Lokalhistorikere fra Egnen kan denne Artikels Meddelelser antagelig være til Gavn.

Det vilde have været let at fortsætte og f. Eks. fremført Iagttagelser fra Studier i Marken fra hele Ringsteds Herred, men så vilde man nemt kunne fylde en hel Årbog, og det vilde blive for megen Plads at ofre på Emnet, som man derfor med Vilje har afgrænset til nogle få Sogne i det udvalgte Herred.